

MAISHIY TEXNIKA VOSITALARI BO‘YICHA BOJXONA QIYMATINI ANIQLASHDAGI MUAMMOLAR VA ULARNING FISKAL SAMARADORLIKKA TA’SIRI

Kushmanova Mahbuba Abdunabiyevna

Muhammad al-xorazmiy nomidagi toshkent axborot

texnologiyalari universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada maishiy texnika vositalari bo‘yicha bojxona qiymatini aniqlashdagi muammolar va ularning fiskal samaradorlikka ta’siri tahlil qilinadi. Maishiy texnika importida bojxona qiymati brend, model, texnik parametr, kafolat, energiya samaradorligi, ishlab chiqarilgan mamlakat, transport xarajatlari va tijorat shartlariga bog‘liq bo‘lgani sababli uni aniqlash murakkab hisoblanadi. Maqolada invoice qiymatini pasaytirib ko‘rsatish, model-parametr mos kelmasligi, transfer narxlash, tovar kodini noto‘g‘ri tasniflash va unit value anomalialari real xalqaro keyslar asosida o‘rganiladi. Natijada bojxona qiymatini aniqlashdagi xatolar fiskal tushumlar, nazorat xarajatlari va bojxona xizmatining iqtisodiy samaradorligiga bevosita ta’sir qilishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: bojxona qiymati, maishiy texnika, fiskal samaradorlik, invoice (invoys) risklari, risk-profil, bojxona nazorati, import, unit value.

KIRISH

Maishiy texnika vositalari importi bojxona xizmati uchun oddiy tovar oqimi emas, balki fiskal tushumlar, ichki bozor himoyasi, iste’molchilar xavfsizligi va texnik tartibga solish bilan bog‘liq murakkab nazorat obyektidir. Sovutkich, kir yuvish mashinasi, konditsioner, televizor, changyutkich, mikroto‘lqinli pech, suv isitgich kabi mahsulotlar bir qarashda ommaviy iste’mol tovarlari bo‘lib ko‘rinsa-da, bojxona qiymatini aniqlashda ularning brendi, modeli, texnik quvvati, energiya samaradorligi, ishlab chiqarilgan mamlakati, kafolat muddati, komplektatsiyasi va tijorat shartlari muhim ahamiyat kasb etadi.

Bojxona qiymati import bojxona to‘lovlari, qo‘shilgan qiymat solig‘i va boshqa fiskal majburiyatlarni hisoblashda asosiy baza hisoblanadi. WTOning bojxona qiymatini baholash to‘g‘risidagi bitimida import qilinayotgan tovarlarning bojxona qiymati, avvalo, “transaction value”, ya’ni eksport uchun sotishda haqiqatda to‘langan yoki to‘lanishi lozim bo‘lgan narx asosida aniqlanishi belgilangan [1]. WTO mazkur tizimning maqsadi bojxona qiymatini adolatli, yagona va neytral usulda aniqlash, xayoliy yoki o‘zboshimchalik bilan belgilangan qiymatlardan qochish ekanini ta’kidlaydi [2].

Biroq amaliyotda maishiy texnika vositalari bo‘yicha haqiqiy transaction value’ni aniqlash doimo oson emas. Importchi invoice qiymatini past ko‘rsatishi, bir xil ko‘rinishdagi mahsulotni pastroq texnik parametr bilan deklaratsiya qilishi, brend yoki

model nomini noaniq yozishi, kafolat yoki servis qiymatini alohida ko‘rsatmasligi, transport va sug‘urta xarajatlarini noto‘g‘ri aks ettirishi mumkin. Natijada bojxona qiymati pasayadi, bojxona to‘lovlari kamayadi va davlat byudjeti uchun fiskal yo‘qotish yuzaga keladi⁶.

ADABIYOTLAR SHARHI

Bojxona qiymatini aniqlash bo‘yicha asosiy xalqaro metodologik hujjat WTO Customs Valuation Agreement hisoblanadi. Ushbu bitimda bojxona qiymatini aniqlashning birlamchi usuli sifatida transaction value tan olinadi, agar u qo‘llanmasa, o‘xshash yoki bir xil tovarlar qiymati, deductive value, computed value va fallback method kabi ketma-ket usullar qo‘llanadi [1]. WCO ham WTO valuation agreement‘ning asosiy yondashuvi import qilinayotgan tovarlarning transaction value‘sga tayanishini qayd etadi [3].

WCOning bojxona qiymati va transfer narxlash bo‘yicha qo‘llanmasi bojxona organlari uchun ayniqsa transmilliy kompaniyalar, bog‘liq shaxslar o‘rtasidagi savdo va post-audit nazoratida muhim ahamiyatga ega. Qo‘llanmada customs valuation va transfer pricing o‘rtasidagi bog‘liqlik bojxona organlari, soliq ma‘muriyati va xususiy sektor uchun dolzarb ekani qayd etiladi [4].

Trade mis-invoicing bo‘yicha WCO tadqiqotlari bojxona qiymatini pasaytirib yoki oshirib ko‘rsatish noqonuniy moliyaviy oqimlar, fiskal yo‘qotishlar va bojxona nazorati samaradorligiga ta‘sir qilishini ko‘rsatadi [5]. Choi tomonidan taklif etilgan metodologiyada shubhali savdo operatsiyalarini aniqlashda abnormal unit price va savdo hamkorlari ma‘lumotlari o‘rtasidagi tafovutlardan foydalanish taklif qilinadi [6].

Yevropa Auditorlar sudi ham bojxona qiymatini pasaytirib ko‘rsatish xavfiga qarshi “fair prices” metodologiyasidan foydalanish zarurligini qayd etadi. Mazkur yondashuvda import qilinayotgan tovarlar bo‘yicha statistik ma‘lumotlar asosida odatiy narx diapazonlari shakllantiriladi va anomaliyalar risk signali sifatida baholanadi [7].

Demak, mavjud ilmiy va amaliy adabiyotlar bojxona qiymatini aniqlashda uchta asosiy yo‘nalishni ajratadi: birinchisi — transaction value‘ni hujjatlar asosida tekshirish; ikkinchisi — unit value va statistik narx diapazonlari orqali anomaliyalarni aniqlash; uchinchisi — risk-profil va post-audit orqali yuqori xavfli import operatsiyalarini chuqur tahlil qilish.

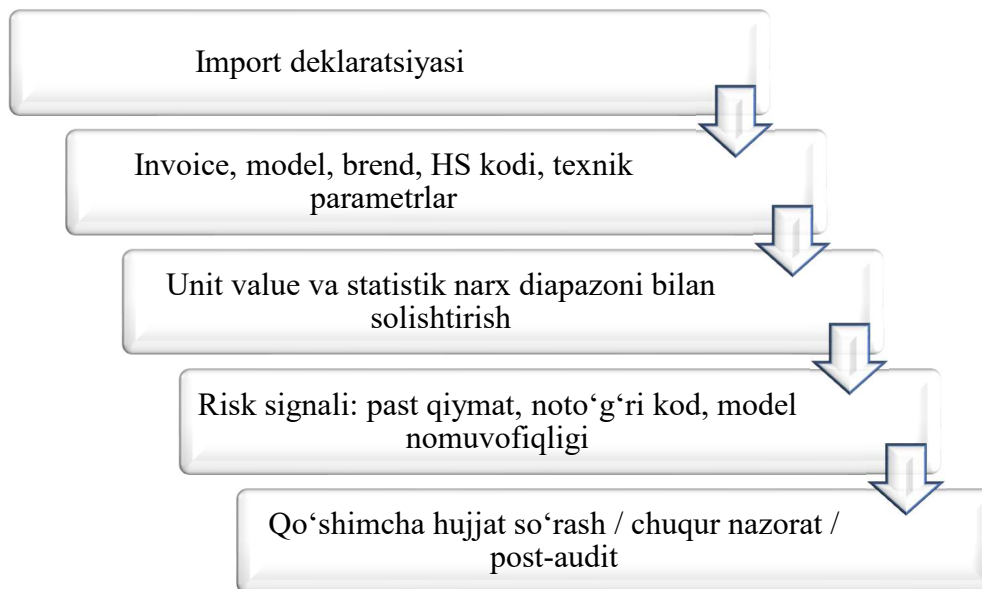
METODOLOGIYA

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, institutsional tahlil, riskga asoslangan yondashuv, fiskal tahlil va keys-stadi metodlaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil orqali bojxona qiymatini aniqlashning xalqaro metodologiyasi va maishiy texnika importidagi amaliy muammolar solishtirildi. Institutsional tahlil bojxona organlari, importchilar, brokerlar, sertifikatlash organlari va soliq ma‘muriyati o‘rtasidagi axborot almashinuvi samaradorligini baholashga xizmat qildi.

Riskga asoslangan yondashuv maishiy texnika importida bojxona qiymatini

⁶ Fiskal yo‘qotish deganda bojxona qiymati noto‘g‘ri yoki past ko‘rsatilishi natijasida davlat byudjetiga tushishi kerak bo‘lgan bojxona boji, QQS va boshqa to‘lovlarning kamayishi tushuniladi.

aniqlashdagi xavf indikatorlarini ajratish imkonini berdi. Bular quyidagilar: juda past invoice qiymati, brend/model nomining noaniqligi, texnik parametrlar bilan deklaratsiya qiymati o‘rtasidagi nomuvofiqlik, bir xil model uchun turli importchilar kesimida keskin narx farqi, bog‘liq shaxslar o‘rtasidagi savdo, HS/TIF TN kodining noto‘g‘ri qo‘llanishi va transport xarajatlarning deklaratsiyada to‘liq aks etmasligi.

1-rasm. Maishiy texnika bo‘yicha bojxona qiymati risklarini aniqlash modeli

Keys-stadi sifatida uchta real xalqaro holat tahlil qilindi: WTOning Filippinda transaction value tizimiga o‘tish bo‘yicha case study’si, Yevropa Ittifoqida undervaluation’ga qarshi fair prices metodologiyasi, hamda AQShda maishiy texnika importi bo‘yicha unit value anomaliyasi yuzasidan Whirlpool tomonidan ko‘tarilgan masala. WTO case study’sida Filippin bojxona xizmati transaction valuation tizimiga o‘tishda amaliy qiyinchiliklar bilan duch kelgani ko‘rsatilgan [8].

NATIJALAR

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, maishiy texnika vositalari bo‘yicha bojxona qiymatini aniqlashdagi birinchi muammo — invoice qiymatini pasaytirib ko‘rsatishdir. Bu holatda importchi tovarning haqiqiy tijorat qiymatini emas, bojxona to‘lovlarini kamaytirishga xizmat qiladigan past qiymatni ko‘rsatadi. Maishiy texnika bo‘yicha bu xavf ayniqsa brend va model narxlari bozorida katta tafovut mavjud bo‘lgani uchun kuchli namoyon bo‘ladi. Masalan, bir xil “kir yuvish mashinasi” nomi ostida premium brend, oddiy brend, turli sig‘im, quritish funksiyasi, inverter motor, energiya klassi va smart boshqaruvga ega modellar bo‘lishi mumkin. Agar deklaratsiyada umumiy nom ko‘rsatilsa, bojxona qiymatini aniq tekshirish qiyinlashadi.

Ikkinchi muammo — model-parametr nomuvofiqligi. Maishiy texnikada qiymatni belgilovchi eng muhim mezonlardan biri texnik parametrdir. Sovutkichda hajm, kompressor turi, energiya klassi; konditsionerda BTU quvvati, inverter texnologiyasi; televizorda ekran diagonali va panel turi; kir yuvish mashinasida sig‘im va quritish funksiyasi qiymatga bevosita ta’sir qiladi. Deklaratsiyada model kodi to‘liq ko‘rsatilmasa yoki texnik parametrlar yashirilsa, transaction value’ni tekshirishda

noaniqlik yuzaga keladi⁷.

Uchinchi muammo — HS/TIF TN kodini noto‘g‘ri qo‘llash. Ba‘zan tovar funksiyasi yaqin bo‘lgan boshqa kod ostida rasmiylashtirilishi mumkin. Bu nafaqat bojxona stavkasiga, balki statistik hisobot, texnik reglament va risk baholashga ham ta‘sir qiladi. Maishiy texnika guruhlarida ayniqsa “mayda elektr jihozlari”, “isitish uskunalari”, “sovitish uskunalari” va “elektr-mexanik qurilmalar” o‘rtasidagi chegaralar amaliyotda murakkab bo‘lishi mumkin.

1-jadval.

Maishiy texnika bo‘yicha bojxona qiymati risklari va fiskal ta‘siri

Risk turi	Amaliy ko‘rinishi	Fiskal ta‘siri
Invoice qiymatini pasaytirish	Haqiqiy narxdan past deklaratsiya	Boj va QQS bazasi kamayadi
Model-parametr noaniqligi	Brend/model to‘liq ko‘rsatilmaydi	O‘xshash tovar bilan solishtirish qiyinlashadi
HS kod xatosi	Past stavkali koddan foydalanish	To‘lovlar noto‘g‘ri hisoblanadi
Transport xarajatini kiritmaslik	CIF tarkibi to‘liq aks etmaydi	Bojxona qiymati pasayadi
Transfer pricing	Bog‘liq shaxslar o‘rtasida narx manipulyatsiyasi	Transaction value ishonchliligi pasayadi
Unit value anomaliyasi	Bir dona tovar qiymati keskin past	Risk-profil faollashadi

To‘rtinchi muammo — unit value anomaliyalarini noto‘g‘ri talqin qilish. AQShdagi 2025-yilgi maishiy texnika importi bo‘yicha bahs bunga yaxshi misol bo‘la oladi. Whirlpool federal import ma‘lumotlarida ayrim maishiy texnika vositalarining deklaratsiya qilingan qiymati keskin pasaygani, masalan Janubiy Koreyadan kir yuvish mashinalari bo‘yicha o‘rtacha qiymat 838 dollardan 73 dollarga tushgani haqida xavotir bildirgan. Keyingi xabarlarda AQSh bojxona organlari keng ko‘lamli undervaluation dalillarini topmagan, ayrim farqlar yangi tariflar sharoitida miqdor birliklarini noto‘g‘ri kiritish bilan bog‘liq bo‘lishi mumkinligi qayd etilgan [9].

Bu keys muhim saboq beradi: unit value keskin pasayishi har doim firibgarlikni anglatmaydi, lekin u albatta tekshirilishi kerak bo‘lgan risk signalidir. Demak, bojxona xizmati narx anomaliyasini avtomatik jazolash mezonini sifatida emas, chuqur tahlilga olib kiruvchi indikator sifatida ishlatishi lozim.

Beshinchi muammo — e-commerce va past qiymatli jo‘natmalardagi undervaluation. Yevropa Ittifoqida past qiymatli e-commerce jo‘natmalari bo‘yicha undervaluation keng muhokama qilinmoqda. Reuters xabariga ko‘ra, Yevropa Komissiyasi ayrim past qiymatli jo‘natmalarning 65 foizi bojxona to‘lovlaridan qochish uchun past baholanishi mumkinligini taxmin qilgan; bu holat e-commerce, platformalar va past qiymatli jo‘natmalar nazorati masalasini kuchaytirgan [10]. Maishiy texnika uchun bu ayniqsa mayda elektr jihozlari, ehtiyot qismlar, smart qurilmalar va aksessuarlar importida dolzarbdir.

⁷ Model-parametr nomuvofiqligi — deklaratsiyada ko‘rsatilgan tovar nomi, modeli yoki texnik tavsifi tovarning real bozor qiymatini aniqlash uchun yetarli bo‘lmagan holatdir.

MUHOKAMA

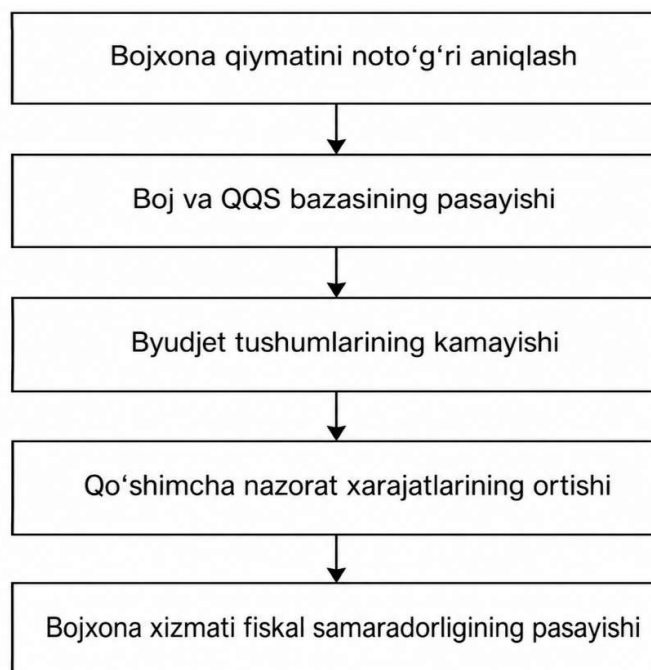
Maishiy texnika vositalari bo'yicha bojxona qiymatini aniqlashdagi muammolar bojxona xizmati fiskal samaradorligiga uch yo'l bilan ta'sir qiladi. Birinchidan, bojxona qiymati past ko'rsatilsa, import bojxona boji va QQS bazasi kamayadi. Ikkinchidan, shubhali qiymatlarni aniqlash uchun qo'shimcha tekshiruv, hujjat so'rash, ekspertiza va post-audit xarajatlari ortadi. Uchinchidan, noto'g'ri qiymat qonuniy importchilar uchun nosog'lom raqobat yaratadi.

2-jadval

Bojxona qiymatini tekshirishda model-parametr indikatorlari

Tovar turi	Qiymatga ta'sir qiluvchi indikatorlar	Risk signali
Sovutkich	Hajm, kompressor turi, energiya klassi, brend	Premium model past qiymatda ko'rsatilgan
Kir yuvish mashinasi	Sig'im, quritish funksiyasi, motor turi	Bir xil model bo'yicha qiymat keskin farq qiladi
Konditsioner	BTU quvvati, inverter, energiya klassi	Quvvati yuqori model past narxda deklaratsiya qilingan
Televizor	Diagonal, panel turi, smart funksiya	Model kodi to'liq emas
Changyutkich	Quvvat, filtr turi, robot/smart funksiya	Oddiy qurilma sifatida ko'rsatilgan

Bojxona qiymatini aniqlashda eng muhim masala — transaction value'ni rad etish yoki qabul qilish emas, balki uning ishonchliligini baholashdir. WTO bitimi transaction value'ni asosiy usul sifatida tan oladi, ammo bojxona organlarining shubhali holatlarda qo'shimcha tekshirish huquqini cheklamaydi [1]. Shunday ekan, maishiy texnika importida bojxona organi narxni o'zboshimchalik bilan belgilamasligi, biroq model, brend, texnik parametr, savdo sharti va unit value asosida asoslangan shubha shakllantirishi kerak.

2-rasm. Fiskal samaradorlikka ta'sir zanjiri

Bu jarayonda model-parametr bazasi muhim ahamiyatga ega. Maishiy texnika bo'yicha bojxona qiymatini tekshirishda faqat “sovutkich” yoki “konditsioner” degan umumiy nom yetarli emas. Har bir mahsulot bo'yicha brend, model kodi, texnik quvvat, sig'im, energiya klassi, ishlab chiqaruvchi, kelib chiqish mamlakati, o'rtacha xalqaro narx va oldingi import qiymatlari bazasi shakllantirilsa, risklarni aniqlash ancha osonlashadi⁸.

Yana bir muhim yo'nalish — post-audit nazorati. Maishiy texnika importining hammasini chegarada chuqur tekshirish rasmiylashtirish vaqtini cho'zadi va biznes xarajatlarini oshiradi. Shuning uchun past riskli importchilar “yashil yo'lak” orqali tez rasmiylashtirilishi, yuqori riskli holatlar esa post-audit va ma'lumotlar tahlili orqali chuqur tekshirilishi maqsadga muvofiq.

Choi tomonidan taklif etilgan abnormal unit price metodologiyasi ham maishiy texnika importida foydali bo'lishi mumkin [6]. Bunda bir dona mahsulot qiymati, kilogramm qiymati, model bo'yicha o'rtacha qiymat va savdo hamkorlari ma'lumotlari solishtiriladi. Agar qiymat odatiy diapazondan keskin past bo'lsa, tizim risk signalini beradi. Biroq Whirlpool keysida ko'ringanidek, anomaliya sababini tekshirmasdan xulosa chiqarish noto'g'ri bo'lishi mumkin. Ba'zan muammo undervaluation emas, miqdor birligi, broker xatosi yoki statistik kiritishdagi nomuvofiqlik bo'lishi mumkin [9].

XULOSA

Maishiy texnika vositalari bo'yicha bojxona qiymatini aniqlash bojxona xizmati fiskal samaradorligiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim jarayondir. Maishiy texnika mahsulotlarida brend, model, texnik parametr, energiya samaradorligi, kafolat, ishlab chiqaruvchi va savdo shartlari qiymatga kuchli ta'sir qilgani sababli oddiy invoice tekshiruvini yetarli emas. Bojxona qiymatini aniq aniqlash uchun transaction value, statistik unit value, model-parametr bazasi, risk-profil va post-audit nazorati birgalikda qo'llanishi lozim.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, bojxona qiymatini pasaytirib ko'rsatish bojxona boji va QQS bazasini kamaytiradi, davlat byudjeti tushumlariga salbiy ta'sir qiladi va qonuniy importchilar uchun nosog'lom raqobat muhitini yaratadi. Shu bilan birga, barcha past qiymatli deklaratsiyalarni avtomatik ravishda qoidabuzarlik deb baholash ham to'g'ri emas. Xalqaro keyslar shuni ko'rsatadiki, unit value anomaliyasi risk signali sifatida ishlatilishi, lekin yakuniy qaror hujjatlar, model-parametr solishtiruvini, savdo shartlari va post-audit natijalariga asoslanishi kerak.

Maishiy texnika importida bojxona qiymatini aniqlash samaradorligini oshirish uchun quyidagi amaliy yo'nalishlar taklif etiladi: birinchidan, brend-model-parametr bazasini shakllantirish; ikkinchidan, invoice qiymatini oldingi importlar va xalqaro narx diapazonlari bilan solishtirish; uchinchidan, HS kod va model nomuvofiqligi bo'yicha risk-profillar yaratish; to'rtinchidan, post-audit nazoratini kuchaytirish; beshinchidan, bojxona, soliq va sertifikatlash organlari o'rtasida ma'lumot

⁸ Model-parametr bazasi bojxona organlari uchun maishiy texnika vositalarining brend, model, texnik quvvat, energiya klassi va o'rtacha narx diapazonlarini solishtirish imkonini beruvchi analitik axborot bazasidir.

almashinuvini raqamlashtirish⁹.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jahon savdo tashkiloti. (1994). 1994-yilgi Tariflar va savdo bo'yicha Bosh bitimning VII moddasini qo'llash to'g'risidagi bitim. JST.
2. Jahon savdo tashkiloti. (2026). Bojxona qiymatini aniqlash bo'yicha ma'lumotlar portali. JST.
3. Jahon bojxona tashkiloti. (2026). JSTning bojxona qiymatini aniqlash bo'yicha bitimi. JBT.
4. Jahon bojxona tashkiloti. (2018). Bojxona qiymatini aniqlash va transfer narxlash bo'yicha qo'llanma. JBT.
5. Jahon bojxona tashkiloti. (2018). Savdo hisob-fakturalarini noto'g'ri rasmiylashtirish orqali noqonuniy moliyaviy oqimlar: tadqiqot hisoboti. JBT.
6. Choy, Y. S. (2019). Bojxona ma'lumotlari tahlili orqali savdo hisob-fakturalaridagi noto'g'ri qiymatlarni aniqlash. Jahon bojxona jurnali, 13(2), 59–74.
7. Yevropa auditorlar sudi. (2017). Import tartib-taomillari: huquqiy bazadagi kamchiliklar va samarasiz ijro Yevropa Ittifoqining moliyaviy manfaatlariga ta'siri (19/2017-son maxsus hisobot).
8. Jahon savdo tashkiloti. (sana ko'rsatilmagan). Bojxona qiymatini aniqlashda bitim qiymati asosiga o'tish: Filippin tajribasi. JST.
9. Keylman, J. (2025). Federal organlar maishiy texnika ishlab chiqaruvchilari orasida tariflardan qochish holatlari bo'yicha dalil topmadi. The Wall Street Journal.
10. Reuters. (2025). Yevropa Ittifoqi Xitoydan kirib kelayotgan past qiymatli elektron tijorat tovarlariga qarshi nazoratni qanday kuchaytirmoqchi. Reuters.

⁹ Bojxona qiymatini aniqlashda raqamli axborot almashinuvi invoice, to'lov hujjati, transport ma'lumoti, sertifikat, model kodi va oldingi import qiymatlarini yagona tahliliy tizimda solishtirish imkonini beradi.